

ДРЕВНЬОРУСЬКІ ПРИРОДООХОРОННІ ЗВИЧАЇ ТА НОРМИ ЯК ВИТОКИ ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Валерій Довбиш,

*канд. філос. наук, доцент, доцент кафедри українознавства, політології і права
Вінницького національного технічного університету,*

Надія Кравченко,

*інженер I категорії Обласної комунальної організації «Інформаційно-обчислювальний центр
по обслуговуванню установ соціального захисту населення»
Вінницької обласної ради*

За сучасних умов екологічної кризи в Україні, як і в усіх державах світу, вирішення екологічних питань має важливе значення. Нарівні з економічними, технічними, організаційними та іншими заходами одним із основних напрямів екологічної політики, спрямованих на вирішення цих питань, є підвищення еколого-правової культури населення [1, с. 146]. Значну позитивну роль у цьому процесі покликані відіграти знання історії становлення, формування та розвитку норм екологічного права.

Екологічне право – відносно молода, але швидко прогресуюча галузь правничої науки, покликана законодавчо забезпечити природокористування та права людини на сприятливе довкілля. Питанню розвитку екологічного права присвячена увага багатьох учених-юристів та правознавців-практиків, фахівців інших галузей науки України. Різним аспектам вивчення екологічного права, у тому числі його історії, присвячені роботи В. Андрейцева, Г. Білявського, В. Крисаченко, Ю. Шемшученка, Н. Гладкова, М. Малишка, А. Михеева, В. Галушина та ін. У більшості з них, становлення вітчизняної галузі права, об'єктом регулювання якої виступають, крім інших, і відносини щодо використання й охорони навколишнього природного середовища, як правило, пов'язують з ХХ ст. Так, саме в 90-і роки відбувалось активне формування системи сучасного екологічного права України. Однак, на нашу думку, обмежувати сьогодні цей процес лише зазначеним історичним періодом було б про явом певної недооцінки тих звичаїв, традицій і норм природоохоронного характеру, які панували в період древності у свідомості попередників сучасних українців.

Ми вважаємо, що одним із найважливіших чинників становлення екологічної культури певного етносу, яка з часом дося-

гає рівня екологічного права, є домінуюча парадигма природокористування цього етносу в період древності, тобто в період його зародження та формування. Тому доречною буде думка про те, що екологічне право сучасної України сягає своїм корінням далекої минувшини. Спробуємо обґрунтувати це припущення за допомогою аналізу свідомого ставлення пращурів теперішніх українців до рідної природи та вивчення стародавніх і більш новітніх морально-психологічних і правових норм, що регулювали відносини між ними та природою в праслов'янський та киеворуський періоди.

Як відомо, провідною формою природокористування наших пращурів з часів Трипільської культури було орне землеробство, що супроводжувалося відповідним світоглядом або світосприйняттям природи – природошанування. Початки світоглядності пращурів української людяності сягають глибокої давнини, гублячись у первісних нетрях прадавньої міфологічної свідомості, вважає А. Бичко. На її думку, у матріархальну добу ми бачимо в праслов'янській міфології архаїчну пару богинь – Ладу й Лелю, матір і доньку. Це богині прадавнього землеробського культури природи, що оживляє та відроджує свою плодючу силу. З аналогічною парою богинь – Лето та Артемідою, теж матір'ю й донькою – зустрічаємось і в Стародавній Елладі доби кріто-мікенської культури, тобто доби, коли в суспільстві провідну роль відігравало землеробство, що передбачало поважне відношення до природи [2, с. 223]. Саме таке ставлення до природи, а за сучасною термінологією – до навколишнього природного середовища, простежується у наших пращурів також і в тому, що серед волхвів-жреців того часу існував своєрідний «поділ праці»: серед них були хмарогонителі (які «впливали» на погоду), ча-

родії (які здійснювали магичні дії з водою за допомогою спеціального посуду, чари), потворники (знахарі). Окремо стояли так звані кощунники – своєрідні волхви, тобто «ідеологи», які складали і виконували «кощуни» (слов'янське слово, яке грецькі автори перекладали як «міф»). Центральний персонаж «кощун» – Кощій (Кашей) – володар «кощного», потойбічного, мертвого царства, який полонив дівчину та тримав у полоні певний період (період зимового омертвіння природи), після чого цю дівчину визволяв, убиваючи Кощія, позитивний герой (князь, царевич). Влада зими припинялася й наставало пробудження природи, починався новий землеробський цикл. У всій давньослов'янській міфології впадає у вічі її виразно землеробський акцент: Лада й Леля – типово землеробські божества; Сварог і Колосарій мають справу з землеробськими знаряддями праці (плугом); Кощіїв полон триває протягом «мертвого» землеробського сезону (зими) [2, с. 225].

Протягом багатьох століть існування на українському терені автохтонної землеробської культури, що породжувала в етнічній свідомості наших пращурів архетип ласкавої, лагідної неньки-землі, формувалось основне підґрунття українського етнонаціонального характеру, однією із складових якого є емоційно-шанобливе ставлення до природи. Таке ставлення до землі, рідної природи в цілому знайшло свій практичний вияв на світоглядно-ментальному рівні у так званому антеїзмі (термін походить від давньогрецького міфічного персонажа Антея, котрий черпав свою життєву силу в постійному зв'язку з матір'ю-землею). Іншими словами, вже в язичницькій свідомості яскраво виявляється повага до природи як важливого чинника існування людини.

Заслугує також на увагу той факт, що тривале проживання на межі ворожого кочового степу виробило у пращурів українців специфічне «екзистенціально-межове» світовідчуття – гостро емоційне переживання сьогоденності життя, життєлюбність, поетичне, лірично-пісенне сприйняття природного та соціального оточення, пріоритет «серця» над «головою». Тому основні світоглядні орієнтації української ментальності є не просто екзистенціальними (укоріненими в людському існуванні – екзистенції), а екзистенціально-кордоцентричними (від лат *cordis* – серце) [2, с. 229–230]. На нашу думку, цей висно-

вок може бути поширено і на екологічний сегмент праукраїнської ментальності.

Язичницька культура та свідомість тривалий час виявлялась і в киево-руському періоді становлення майбутнього українського менталітету. Про це свідчить, наприклад, киево-руський мислитель К. Туровський (1130–1182 рр.). У роботі «Слово до розслабленого» він, звертаючись до людини, стверджує, що саме для неї Бог створив небо і землю, заради неї сонце світить, хмари дощами землю напоюють, а земля вирощує всілякі дерева і трави тощо, тобто філософ розглядає людину і природу, Всесвіт як мікро- та макрокосмос, між якими панує і має панувати глибока гармонія.

Киево-руська думка наполегливо шукає посередника між природним (речовим) і духовним світом істини, який би зблизив (навіть зв'язав) Творця з природним світом. Це прагнення має коріння в слов'янському міфоепічному антеїзмі, уявленнях про нерозривний зв'язок людини з ненькою-землею, природою. Таким же посередником («заступницею перед Богом за увесь люд») уявлялась киево-русичам і Діва Марія (образ Марії Оранти на апсиді Київського Софійського собору з молитовно піднятими руками явно ініційований міфологічними зображеннями Великої богині, Берегині, жіночої постаті з піднесеними вгору руками).

Зародки національних природоохоронних норм періоду язичництва знайшли свій подальший розвиток і закріплення в нормативно-правових актах часів Київської Русі. Так, у зводі законів княжої доби «Руській Правді» містилося чимало регламентацій, що стосувалися часів і термінів полювання на тих чи інших хутрових звірів, встановлювалася заборона на виловлювання деяких видів риб під час нересту, передбачалася значна кількість засторог щодо збереження та використання природо-адекватних засобів землеробства, бортництва, броварства, деяких інших промислів та ремесел, пов'язаних з використанням природних ресурсів. У цьому ж зводі давньоруського права були передбачені також деякі покарання, переважно у вигляді штрафів, за порушення його вимог щодо полювання тощо. Так, за знищення журавля та вбивство людини нерідко накладали однакову кару. За знищення знаків власності на бортних деревах накладався значний штраф – 12 грн [3, с. 28].

Право власності на основний природний ресурс – землю – в цей час базувалося

для громади на природному праві, для князів – на освоєнні пустопорожніх земель і захопленні громадських, для монастирів – на підставі дарування князів [4, с. 20].

За князівських часів з метою закріплення права власності панівної верхівки на природні ресурси та захисту цього права фактично було закладено і початок формування заповідних територій – «мисливських угідь», на яких лише вряди-годи відбувалося полювання та лови.

Важливого значення в Київській Русі надавалося правовому регулюванню землекористування, охороні рослинного та тваринного світу. У Правді Ярославичів уже є норми, що свідчать про юридичне закріплення права приватної власності на землю. Так, ст. 24 закріплювала право зростання князівських заорювань і залучення з цією метою значної кількості залежних людей, над якими стояли князівські старости. Стаття 34 цього ж документа встановлювала високий штраф за заорювання межі та знищення межового знака, а у ст. 32 йшлося про охорону князівської власності, встановлювався штраф за пошкодження князівської борти.

Ще далі в розвитку правил охорони феодального землекористування йде Поширена Правда, ст. 72 якої передбачена більша, порівняно із ст. 34 Короткої Правди, диференціація можливих випадків порушення межових знаків (тут особливо виділяються борти, ролейні дворові межі), що дає підставу стверджувати про подальший розвиток феодального господарства, а разом із ним і про розвиток правового регулювання відносин землекористування [5, с. 73].

Значна кількість природоохоронних норм «Руської Правди» згодом була закріплена в таких пам'ятках литовського та польського права, як Вислицький статут 1347 р., Вартський статут 1420–1423 рр., Литовський статут 1529 р.

З огляду на викладене стосовно природоохоронного аспекту змісту «Руської правди», важко не погодитись із виснов-

ком О. Мироненка, який характеризує цю правову пам'ятку таким чином: «Наші пращури взагалі і батьки-засновники української державності зокрема, виявились фундаторами, володарями і носіями найвищої правової культури, яка ґрунтувалась на первісних звичаях їхніх предків і поступово, разом із становленням держави трансформувалась у норми звичаєвого права, а згодом і у систему правових норм, що складалась із санкціонованих державними структурами тих самих звичаїв» [6, с. 582]. Норми «Руської Правди» як відзеркалення стародавньої правової культури тривалий час діяли на всій території давньоруських земель, здійснюючи важливий вплив на правове мислення прийдешніх поколінь.

Із більш пізніх часів відомі природоохоронні норми законів князя Болеслава (кінець XIII ст.) і короля Ягайло (XIV ст.) з охорони лісів, зубрів, турів і тарпанів у їх володіннях, які тривалий час діяли у тому числі і на територіях нинішньої України та на зміст яких значним чином вплинули давньоруські природоохоронні традиції та звичаї [7, с. 26]. Такий вплив може бути предметом подальших наукових розвідок.

Викладене дозволяє зробити **висновок**, що вітчизняне екологічне право сягає своїм корінням у сиву давнину становлення теперішнього Українського народу.

Література

1. Мінюков П. Екологічне право України // Право України. – 2001. – № 12. – С. 146–147.
2. Бичко І. В., Бичко А. К. Філософія. – К., 1994. – 576 с.
3. Історія держави і права України. – Л., 1996. – 296 с.
4. Історія українського права / За ред. О. О. Шевченка. – К., 2001. – 286 с.
5. Історія держави і права України: У 2 т. / За ред. В. Я. Тація. – К., 2003. – Т. 1. – 656 с.
6. Юридичний словник-довідник / За ред. Ю. С. Шемшученка. – К., 1996. – 696 с.
7. Гладков Н. А., Михеев А. В., Галушин В. М. Охрана природы. – М., 1975.